Eigenerfden en eigenerfd landgebruik op het Hogeland

Van het eind van de 16e tot aan het begin van de 19e eeuw

Richard Paping,
Rijksuniversiteit Groningen

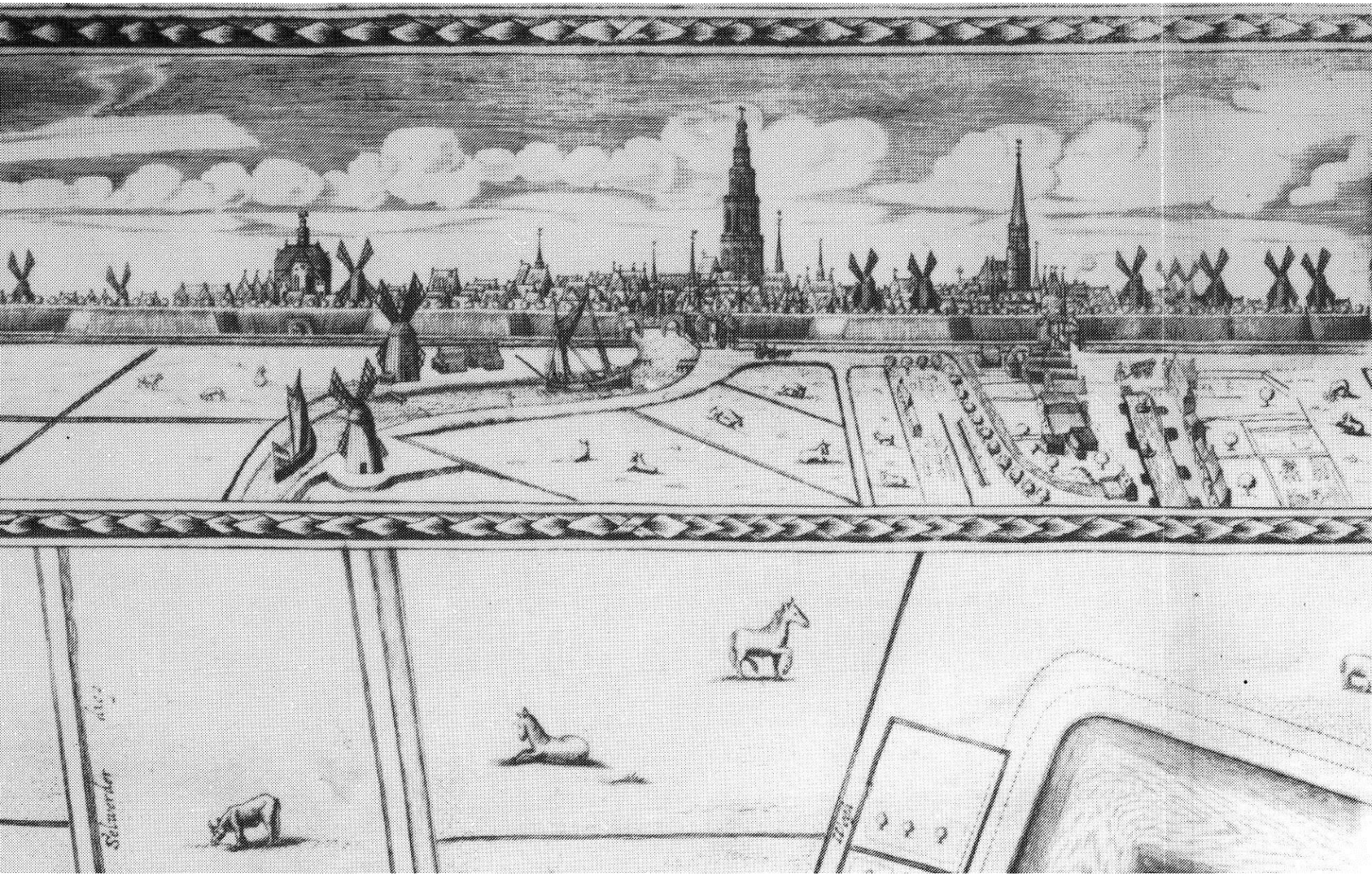

De landbouw in de 16e eeuw

- Vanaf het eind van de zestiende eeuw wordt het platteland gedomineerd door middelgrote en grote boerderijen, landloze arbeiders, en een omvangrijke middenstand
- Geld speelt een cruciale rol in onderlinge relaties
- Verkoop van landbouwproducten (veeteelt en akkerbouw) is de motor van de economie
- Het gebied is onderdeel van de tamelijk geïntegreerde Noordzee-economie
- De conjunctuur: ca. 1566 tot 1594 burgeroorlog; daarna snelle verbetering

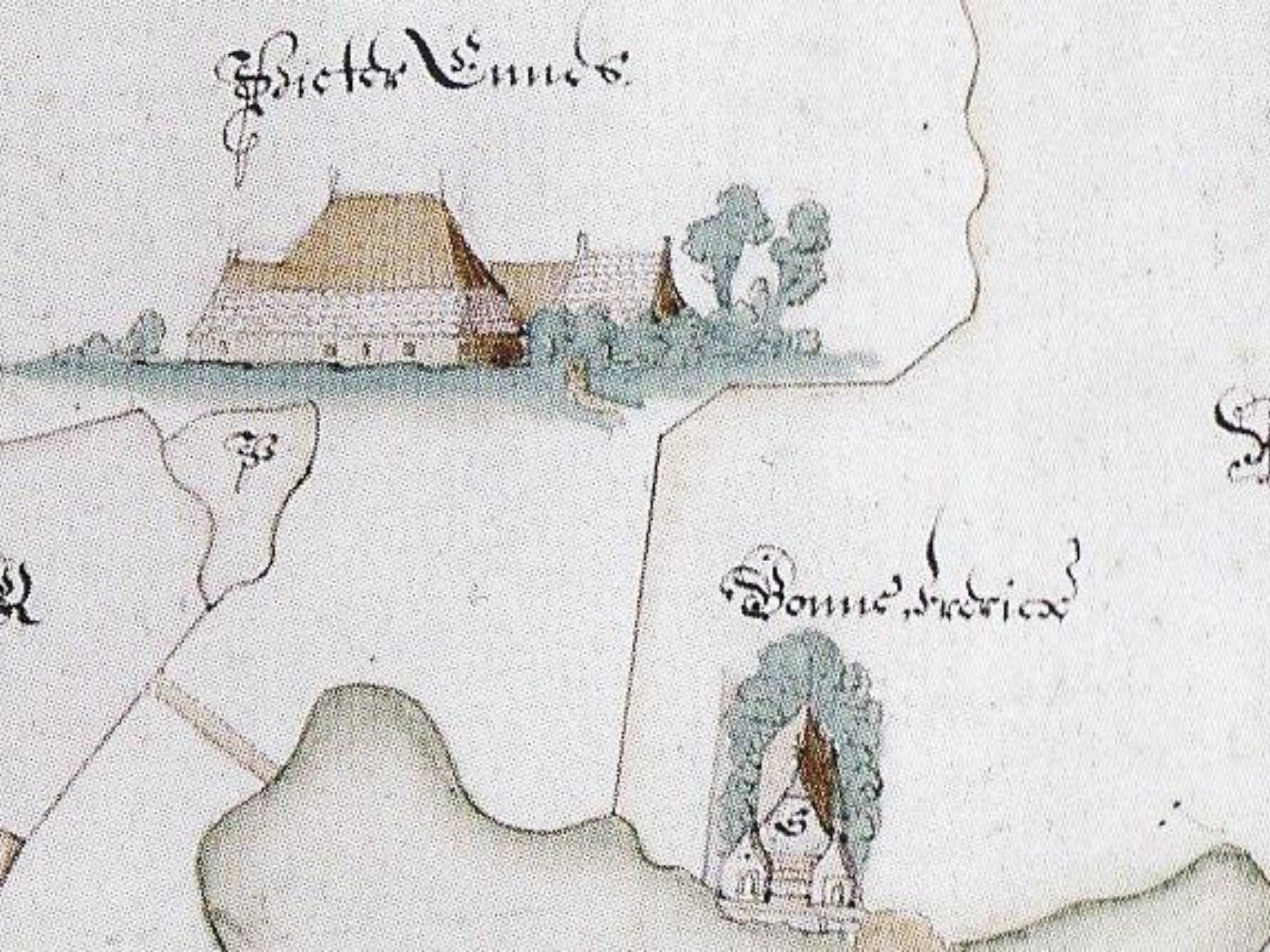
Pictor Cunes
Bonne Frerice

De grond

- Land kan zelf gebruikt worden (eigenerfd landgebruik)
- Land kan los verhuurd worden voor 1 tot 6 jaar of langer
- Land kan beklemd verhuurd worden (in eerste instantie vooral beklemd onder een huis dat eigendom van de gebruiker is)
- Combinaties van meerdere huurwijzen is niet ongebruikelijk

Wie hebben er grond in eigendom op de klei in de 16e eeuw?

De dode hand:

- Kloosters e.d. later eigendom van de provincie, de stad en de Ommelanden (ca 20%)
- Kerkvoogdijen, pastorieën, prebenden, proosdijen, kosterijen, diaconieën, zijlvesten e.d. op het platteland (ca 15%)
- De stad Groningen zelf en gasthuizen en kerken aldaar (ca 5%)

Particulieren:

- Groninger plattelandsadel e.d.: jonkers, hovelingen etc. (ca 10-15%)
- Stadsbewoners, vooral stadsregenten en patriciaat, maar ook de middenklasse (ca 5-15%)
- Niet-Groningers: meestal Drentse en Friese adel, soms Hollandse regenten (minder dan 5%)
- De landgebruikers zelf (‘eigenerfden’) en andere (rijke) plattelanders (boeren, redgers, kooplieden e.d.) (ca 30-40%)

Kerk van klooster Wittewierum met borgen Tuwinga en Oldenhuis in de 17e eeuw

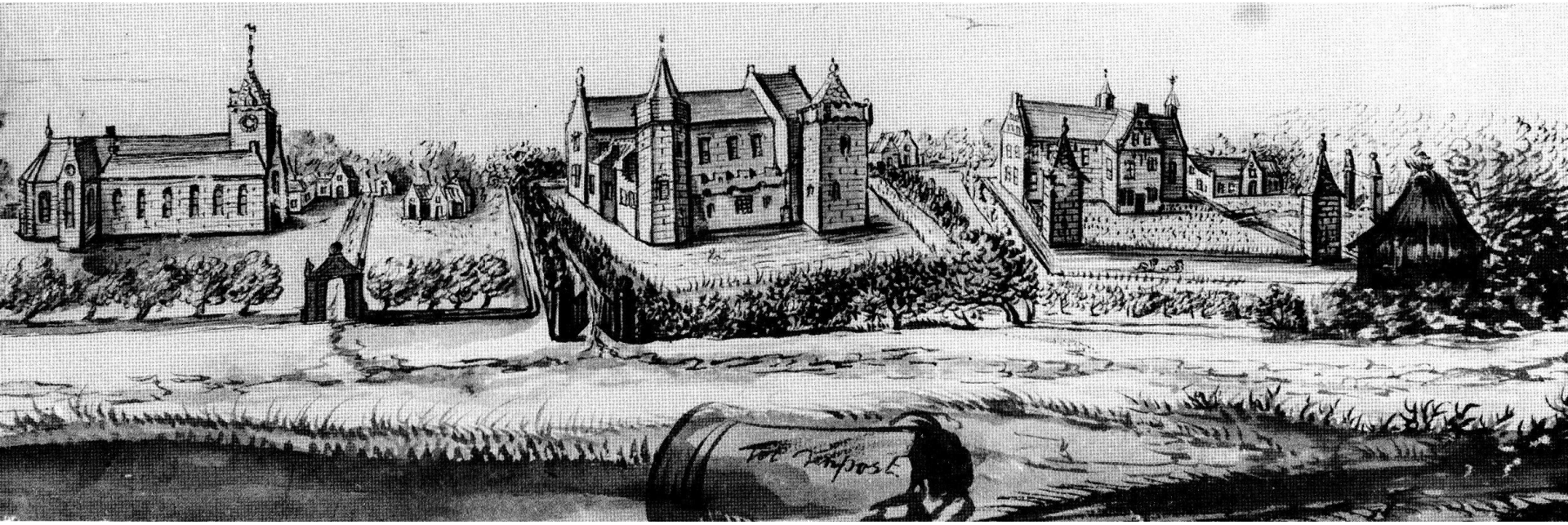

De ‘model’-eigenerfde

- Gebruikt een boerderij van tenminste 30 juk of gras, maar vaak toch wel wat meer
- Heeft de hele of vrijwel de hele grond zelf in eigendom
- Mag daarom op de landdag compareren (voldoet aan de eisen)
- Is economisch (en politiek) onafhankelijk, maar desondanks niet puissant rijk. Hij bezit dus behalve zijn eigen boerderij, niet nog hele rijen andere landerijen, heeft echter de eigendom van boerderij ook niet volledig gehypothekiseerd.
- Heeft de eigenerfde boerderij ge-erfd van zijn ouders of familie (soms van haar ouders)

Eigenerfden in de 16e eeuw in Kloosterburen

Bedenk ook: Kloosterburen is niet representatief: wel veel kloostergrond, maar weinig adellijk grondbezit. In de zestiende eeuw veel boerenlandeigendom

- Bokema (ca 80 juk), denkelijk eigenerfd tot ca. 1570, daarna zeer ten dele eigenerfd: Luetke Bokema, Garbrant Hebels Bokema
- Gokemaheerd (ca 55 juk), denkelijk eigenerfd tot eind 16e eeuw: Jurrien Gokema, Riekel Jurriens Gokema
- Halsemaheerd (ca. 100 juk), denkelijk eigenerfd: Garbrant Halsema, Jacob Halsema, Broerke Does, Jacob Halsema
- Ikemaheerd (ca 60 juk), grotendeels eigenerfd rond 1600: Pieter Harms
- Voor 1626 weggespoelde ooit grote kustboerderij achter Bolheem, grotendeels eigenerfd voor 1600: Simon Michiels (?)
- Grote boerderij Westerklooster (72 juk) denkelijk voor 1600 ca. tweederde eigenerfd: Heerke Jacobs
- Kleinere boerderij Westerklooster (60 juk) denkelijk rond 1600 ca. 40% eigenerfd: Goossen Allerts

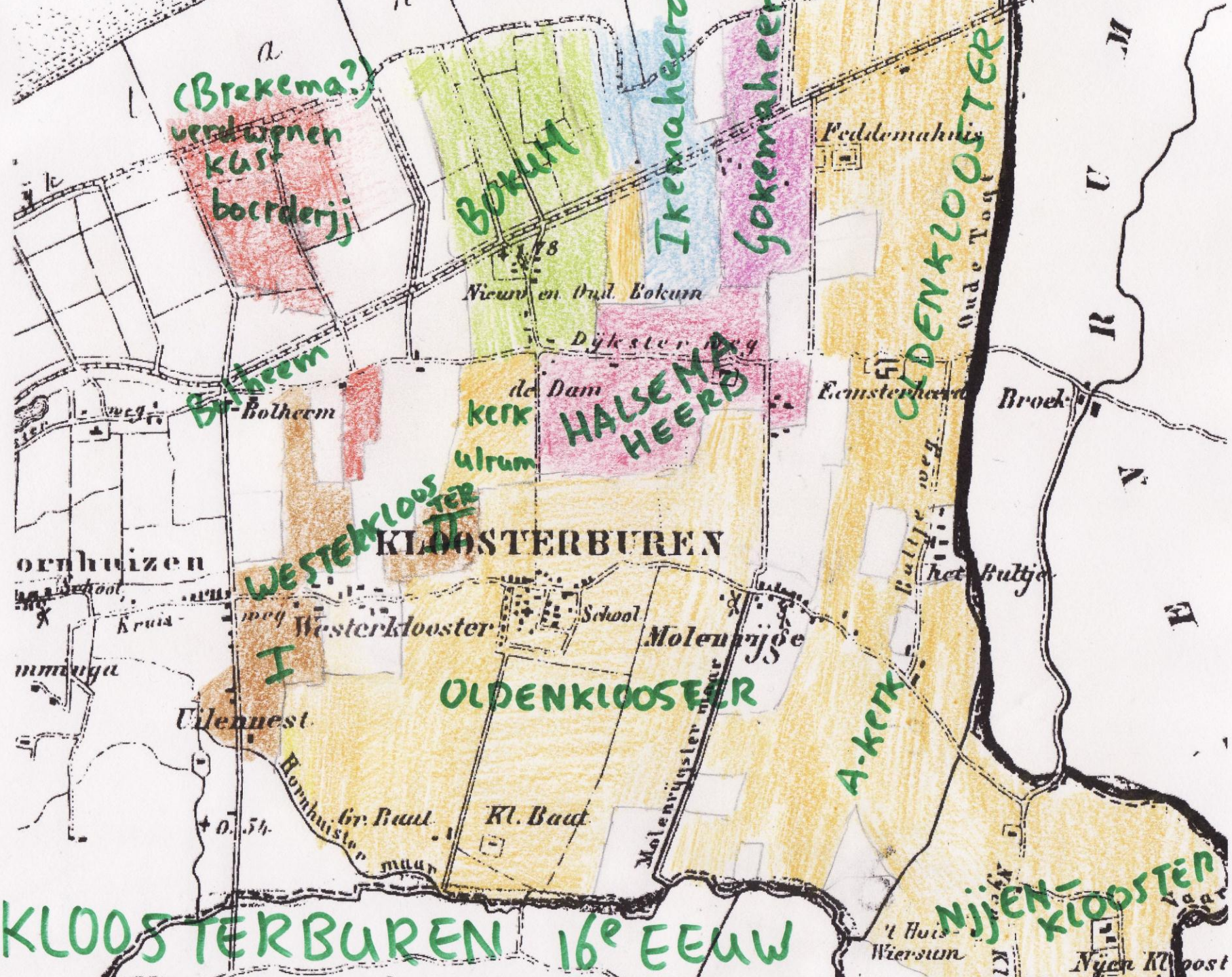
(Brekema?)
verdwenen
kust-
boerderij
BOKUM
Ikemaheerd
Gokemaheerd
Feddemahuis
OLDENKLOOSTER
Oude Togt
Nieuw en Oud Bokum
Dykster weg
Bolheem
Bolheem
de Dam
kerk
ulrum
HALSEMA
HEERD
Eemsterheerd
Broek
WESTERKLOOSTER
II
KLOOSTERBUREN
ornhuizen
School
Kruis
weg
Westerklooster
School
Molenrijge
I
OLDENKLOOSTER
Uilennest
Hornhuister maar
Gr. Baat
Kl. Baat
Molenrijgster maar
A-kerk
het Bultje
Bultje weg
't Huis-
Wiersum
NIJEN-
KLOOSTER
Nijen Kloost
KLOOSTERBUREN 16e EEUW

De zeventiende en eerste helft achttiende eeuw

- Steeds meer land wordt onder beklemming gebracht
- De beklemmingen worden vanaf het eind van de zeventiende eeuw steeds vaster en de huren onveranderlijker
- De conjunctuur:
  - Van ca 1600 tot ca 1670: stijgende welvaart boeren (hogere prijzen)
  - Van ca 1675 tot ca 1750: langdurige depressie (lagere prijzen, veepestepidemieën, catastrofale overstromingen van 1686 en 1717)

Eigenerfden in de 17e eeuw

- Rond 1600 is het aantal eigenerfden nog maar vrij gering en neemt zelfs nog verder af
- Veel van de eigenerfden zijn:
  - Vrouwelijk (weduwen)
  - Mennoniet e.d.
  - Roomsgezind
  - Grootgrondbezitter
  - Redger e.d.
  - Landjonker
- Het aantal ‘echte’ eigenerfden ter landdag is nog maar heel klein

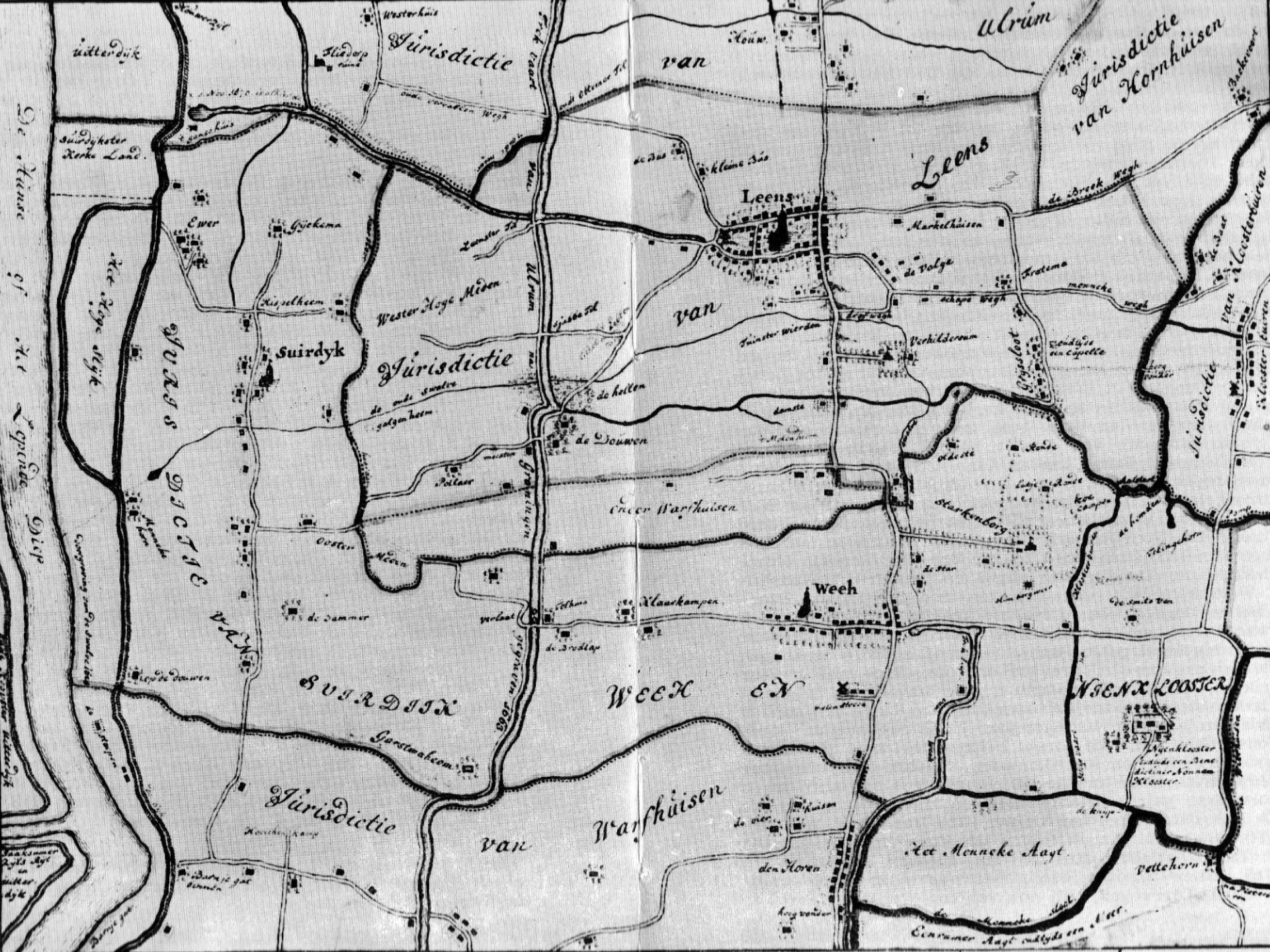

Jurisdictie van Leens
Jurisdictie van Hornhuisen
Leens
Suirdyk
Jurisdictie van Suirdijk
Weeh
Weeh en Nienkloster
Jurisdictie van Warshuisen
Nienkloster
Het Monneke Aayt
Eenrumer Aayt
Ulrum
Wester Hoge Mieden
Oester Mieden
Enter Warshuisen
Starkenborg
Verhilderum
Markelhuisen
Gyekema
Ewer
Kispelheem
Garstmaheem
Klaarkampen
Suirdyker Kerke Land
De Hunse of Het Lopende Diep

De grootste eigenerfden in Leens, Wehe, Warfhuizen, Zuurdijk en Kloosterburen rond 1630

- Willem Freerks, boer te Zuurdijk (deel heerd)
- Popke Freerks, boer te Zuurdijk (enige stukken land)
- Onne Onnes de jonge, boer te Zuurdijk op Ewer (heerd 80 juk)
- Eisse Julles, boer te Wehe op de Ronde (verm. Deel heerd 31 ½ juk)
- Johan Coops, boer te Moestop op Douwen onder Leens (heerd t.m. 70 juk)
- Allert Gaikinga, jonker te Warfhuizen op ter Borg (ca 40 juk)
- Doe Goossen, boer te Westerklooster (deel heerd 17 juk)
- Popke Remts, boer te Kloosterburen a.d. Dijk (heerd 16 juk)
- Sibolt Tonnis boer te Kloosterburen a.d. Dijk (deel heerd ca. 15 juk)
- Harmen Pieters, boer te Kloosterburen op Ikemaheerd (deel heerd ca. 15 juk)
- Sicke Jans, boer te Kloosterburen op Gokemaheerd (deel heerd ca. 34 juk)
- Klaas Jacobs Halsema, boer te Kloosterburen (deel heerd ca. 55 juk)

NB: de jonkers Lambert Tjarda van Starkenborgh te Verhildersum (0 juk), en Lucas Clant op Lulema (4 juk) hadden weinig land in gebruik volgens de verponding

De boerderij Ewer, Zuurdijk
Foto, 1958
7,3 x 10,4
Familie Zijlma, Zuurdijk-Leens

Eigenerfde landdagcomparanten Leens, Wehe, Warfhuizen, Zuurdijk en Kloosterburen 1620-1640

- Leens: jonker Lambert Tjarda van Starkenborg 1620-1640 (in 1623 voor Zuurdijk)
- Warfhuizen I: jonker Lucas Clant 1621-1635
- Warfhuizen II: redger Pieter Pauwels 1634-1640
- Wehe: geen
- Kloosterburen: redger Heine Pauwels 1626-1629, 1637-1640 (dan te Leens wonend)
- Zuurdijk: Onne Onnes, boer op Ewer, 1620

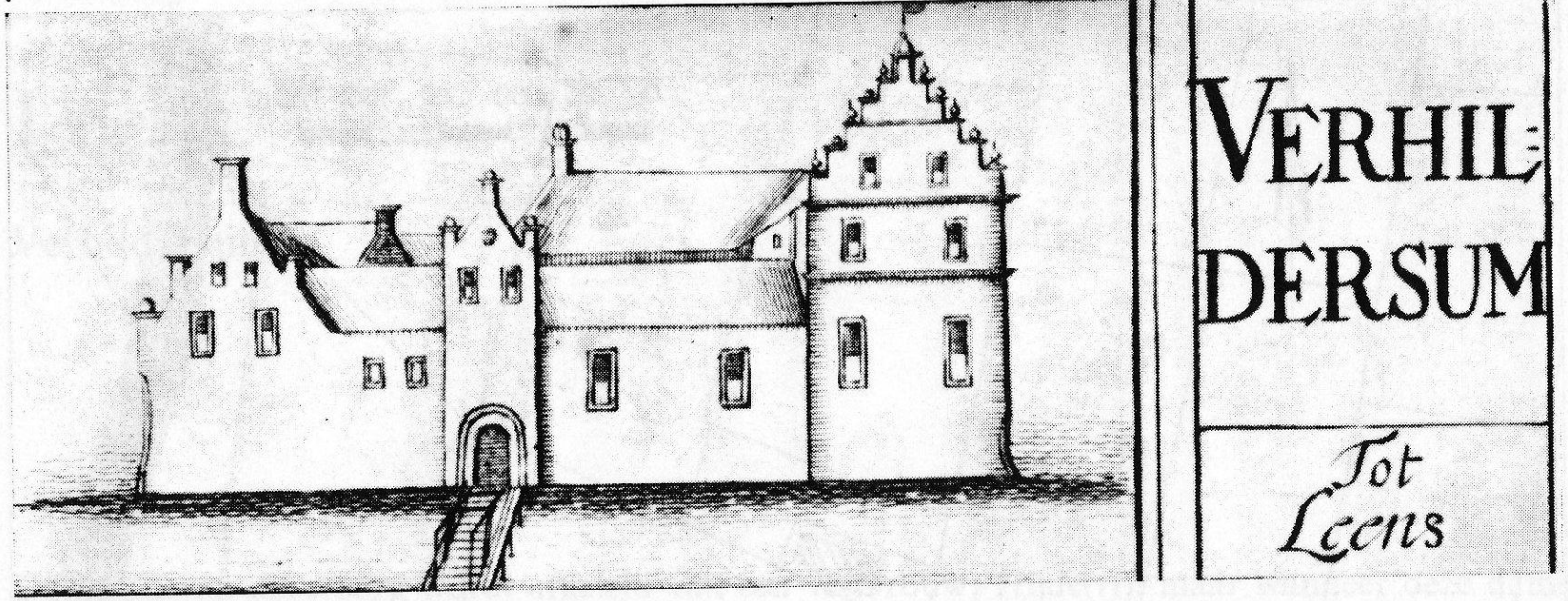
VERHIL-
DERSUM
Tot
Leens

1

de BORGH
VERHILDERSUM tot Leens.
de Heer E. T. van Starkenborgh

Het belang van landeigendom voor genealogisch onderzoek

Rijkere plattelanders hadden vaak landeigendommen in plaatsen elders. De continuïteit in deze landeigendom in familie is vaak groter dan in het landgebruik. Families bezaten eigendommen vaak generaties lang, terwijl de boerderij zelf werd verkocht. Door na te gaan in welke boerderij men eigendom had, krijg je mogelijk inzicht in de namen van de voorouders.

Voorbeeld: De Star te Wehe: De Familie Tjarda van Starkenborgh koopt: 1659 land van **Jan Allerts**; 1660 land van [**Hindrik] Allerts** te Maarhuizen; 1660 land van Jan Jacobs eerder van **Hijlje Allerts** te Wehe; in 1682 land van Derk Sjabbes weduwe te Rottum (z.v. **Sjabbe Allerts** te Warffum). Wat blijkt na onderzoek: in de jaren 1587-1600 was ‘stamvader’ **Allert Sjabbes** boer op de Star.

Bronnen voor landeigendom

- Notarieel Archief en Rechterlijk Archief: koop eigendommen en beklemmingen, noemen eigenaars en meiers, soms zwetten
- 1806: kohier van vaste goederen (alleen Hunsingo): eigenaars en meiers (AGB 438-443)
- 1755: register van grastallen (Hoogeland): eigenaars en meiers (HJK 2420, 2490, 2493, 2554)
- 1719/1721: verponding: eigenaars en meiers (SA 2145-2146)
- Trekcedullen vanaf 1595 (HJK 1353-1365), vaak zwetten
- Landopzeggingen in HJK (52-57, 838 e.v.) Civiele Zaken, vooral ca. 1610-1680: eigenaren en meiers zonder omvang land
- Dijkrollen, bijvoorbeeld voor de Marne rond 1626 met veelal eigenaren (Univ. Bib., HJK, en Archieven zijlvesten)
- Acten in familiearchieven (o.a. verwerving eigendommen door jonkers)
- Etc.

2

Deel van de 'dijkrolle van 't Cloosterbuirder Hammerik', d.d. 4 mei 1767.

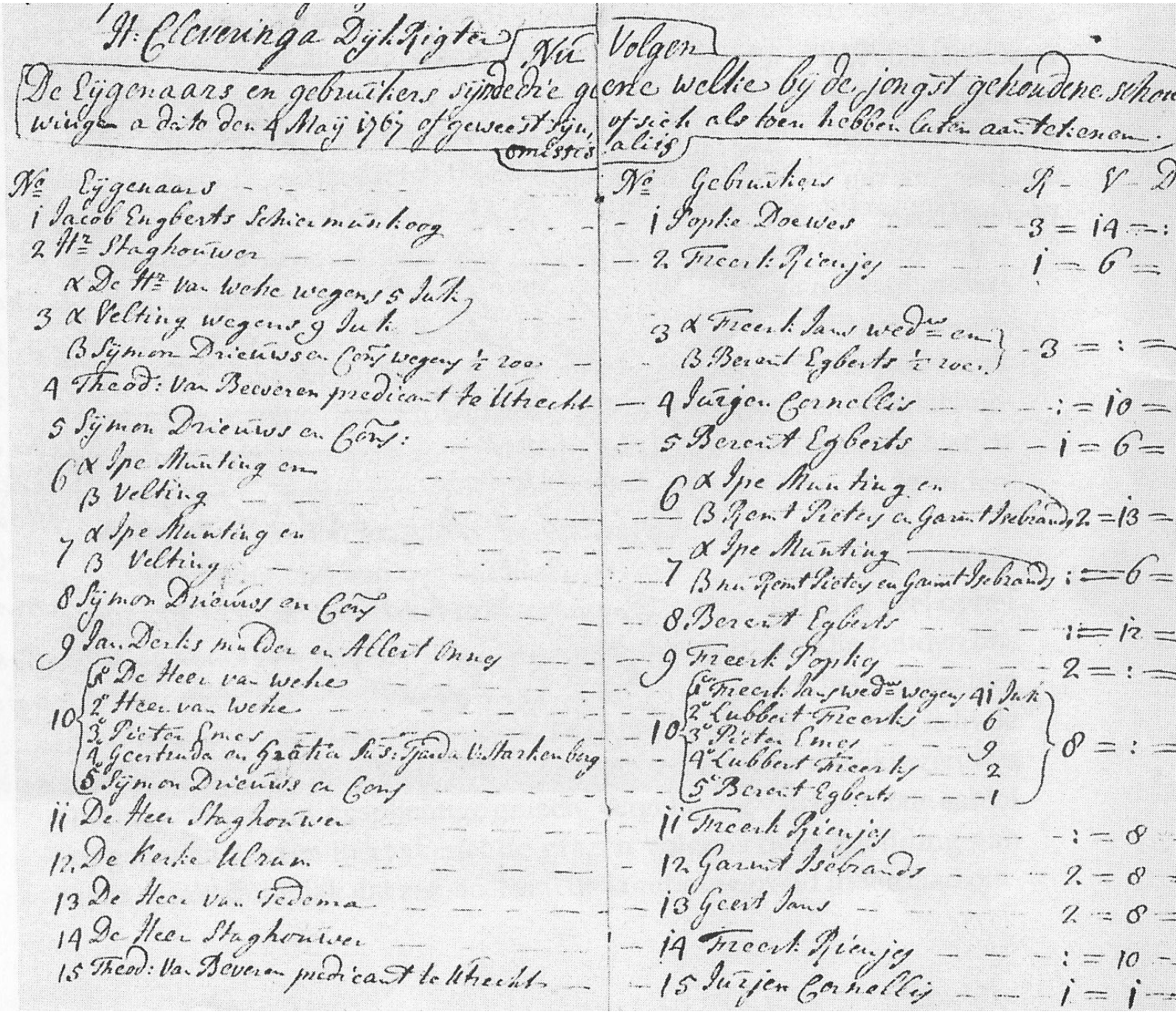

't Cloosterbuirder Hammerik

Volgen de Lijgenaars en gebruikers sijnde de ge[rechtigde] wingen a dato den 4 Maij 1767 of gesweert sijn, omtrent [illegible] alias

Nº	Lijgenaars	Nº	Gebruikers	R	V	D
1	Jacob Engberts Schierman hoog	1	Sopke Doewes	3	14	:
2	Hr Stighouwer	2	Freerk Pieters	1	6	
	α De Hr van wehe wegens 5 Juk	3	α Freerk Jans wedue en B Berent Egberts ½ voor	3	:	
3	α Velting wegens 9 Juk					
	B Sijmon Drieuws en Cons wegens ½ voor	4	Jurjen Cornelis	:	10	
4	Theod: van Beveren predicant te Utrecht	5	Berent Egberts	1	6	
5	Sijmon Drieuws en Cons:	6	α Ipe Munting en B Reint Pieters en Garmt Sebrands	2	13	
6	α Ipe Munting en B Velting	7	α Ipe Munting B hun Reint Pieters en Garmt Sebrands	:	6	
7	α Ipe Munting en B Velting	8	Berent Egberts	:	12	
8	Sijmon Drieuws en Cons	9	Freerk Sopkes	2	:	
9	Jan Derks mulder en Albert Onnes	10	1° Freerk Jans wedue wegens 4½ Juk 2° Lubbert Freerks 6 3° Pieter Lues 9 4° Lubbert Freerks 2 5° Berent Egberts 1	8	:	
10	1° De Heer van Wehe 2° Heer van Wehe 3° Pieter Lues 4° Geertruda en Gratia Sus: Sjaarda v. Harkenberg 5° Sijmon Drieuws en Cons	11	Freerk Pieters	:	8	
11	De Heer Stighouwer	12	Garmt Sebrands	2	8	
12	De Kerke Ulrum	13	Geert Jans	2	8	
13	De Heer van Sedema	14	Freerk Pieters	:	10	
14	De Heer Stighouwer	15	Jurjen Cornelis	1	1	
15	Theod: van Beveren predicant te Utrecht					

Bokum (Kloosterburen) I

- Mogelijk begin 16e eeuw de Mellemaheerd, verworven door Luetke Bokum eigenerfde
- Rond 1570 eigendom en gebruik gesplitst. Garbrant Hebels tho Bokum houdt gebruik, plus mogelijk ca. 19 juk. Verwanten te Oldenzijl en Oldorp bezitten de rest (ca. 60 juk)
- 1615: Garbrant vrijwel failliet, steenhuis op afbraak, 14 juk naar burgemeester Eissinge (verkreeg ook de 60 juk). 5 juk denkelijk naar nieuwe boer Popke Popkes die bouwt nieuwe boerderij.
- 1653: Boele Julles (boer sedert 1631) gedwongen verkoop heem + 5 juk aan Eissinge erven
- Ca1660 Allardus a Besten (broer van predikant) eigenerfde door aankoop van 75 juk op Bokum
- 1670 Gedwongen verkoop land Allardus a Besten aan jonker Melle Broersema, die meteen doorverkoopt aan dr. Gleints weduwe
- 1679 Gedwongen verkoop land Gleints weduwe aan Peter van Londenburg, koopman te Leens. Boerderij verhuurd in 1683

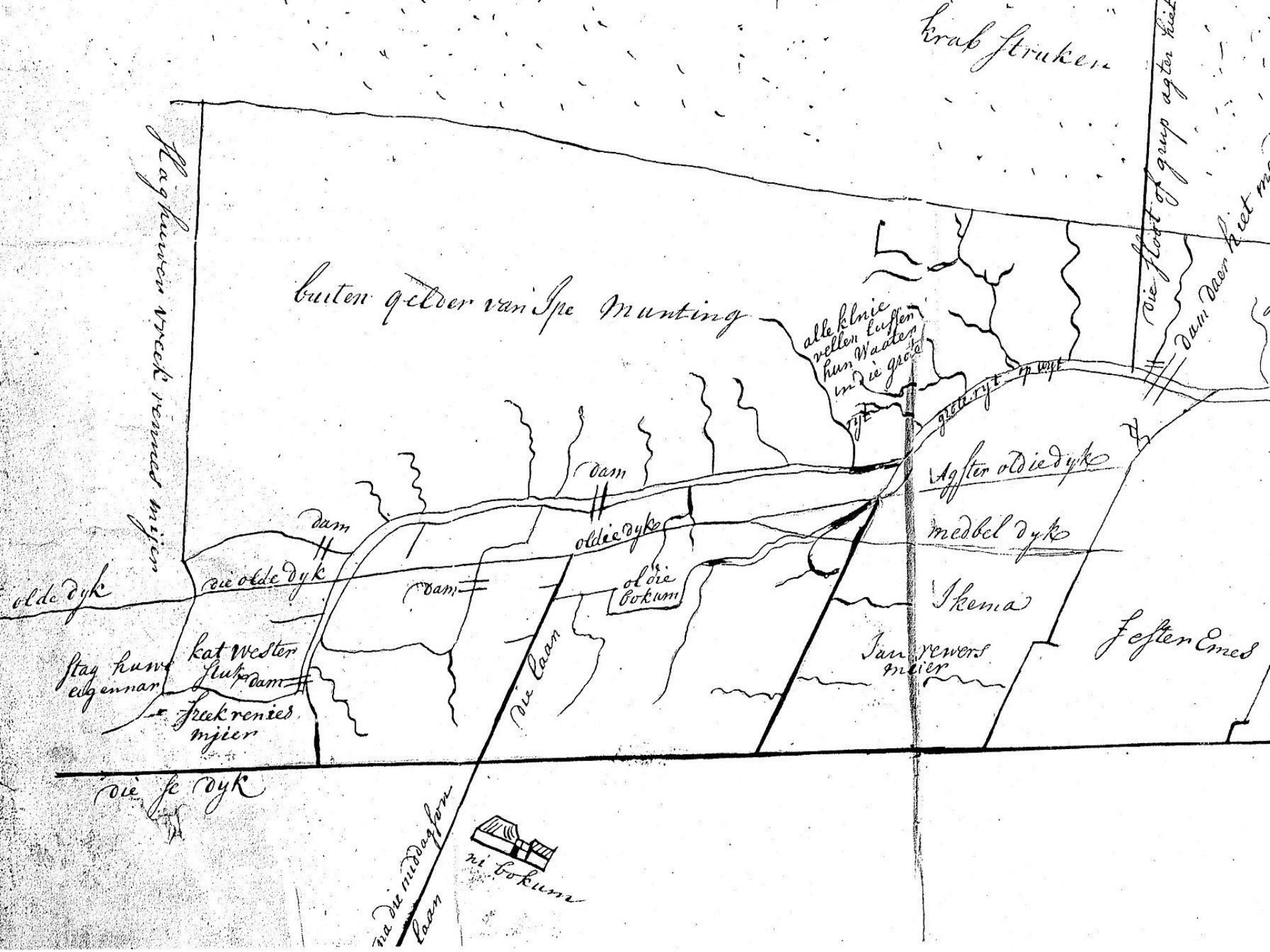
krab struken
die sloot of grup agter hiet
dam daer hiet
buiten gelder van Ipe Munting
alle klnie vellen lussen hun Waater in die grote ryt
grote ryt op wyt
Agster oldie dyk
medbel dyk
Ikema
Jan rewers meier
Jester Emes
dam
oldie dyk
dam
dam
oldie bokum
die olde dyk
olde dyk
kat Wester sluk
dam
stag huwe eigennar
Freek renies mjier
die laan
die se dyk
na die middagson laan
ni bokum

Bokum (Kloosterburen) II

- 1692 Meier Meindert Haijes koopt boerderij met 70 juk: eigenerfde, ca. 1704 zoon Tamme Meinderts
- 1711 verkoop boerderij met 100 juk aan Klaas Jans Borgman, eigenerfde, weggespoeld in 1717, boerderij herbouwd landinwaarts (z.g. oud-Bocum)
- 1730 zoon Jannes Klaasen Borgman, als volmacht landdagcomparant, eigendom verkocht aan Jan Bus en Wolter Greving
- 1745 Ipe Munting koopt de heerd met 40 juk binnendijks, is eigenerfde, en doet later ingewikkelde landruilen met Alberda van Dijksterhuis, met als gevolg allerlei processen
- 1778 erven verkopen 35 juk, en 1784 verkopen ze 5 juk met het huis aan koopman Jan Hindriks Blaupot in Groningen. Dochter Itje Munting gehuwd met Klaas Everts Borgman meier
- Rond 1819 wordt Bokum gesplitst in oud- en nieuw-Bokum.

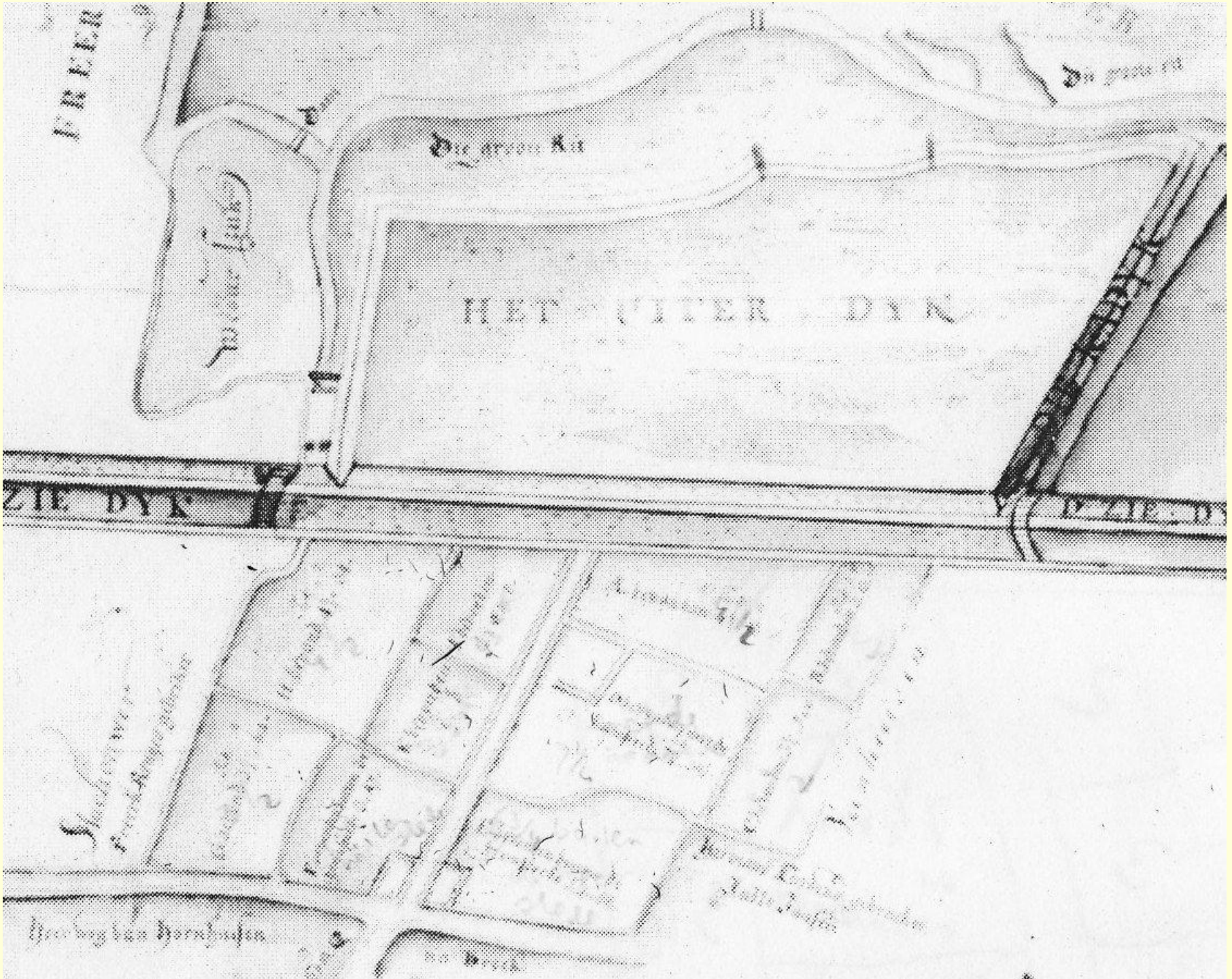
HET
DYK

Oorzaken ontbreken en verdwijnen ‘echte’ eigenerfden

- Meer dan de helft van de grond was in handen van kloosters, kerken en adel
- Erfdelingen: eigendom van land werd verdeeld tussen de kinderen. Achterblijvend kind (lang niet altijd de zoon) kreeg soms alleen de boerderij en het gebruik van het land, of moest de eigendom verkopen om broers en zuster uit te kopen.
- Veel van de eigenerfden werden eigenerfd door het opkopen van delen van de eigen boerderij.
- Eigenerfden hadden vaak geen reserves. Slechte tijden resulteren al snel in gedwongen verkopen
- Er was weinig continuïteit in de gebruikers van boerderijen over de generaties (bij een overgang gaat 1/3^{e} naar een zoon of dochter, 1/3^{e} naar de hertrouwende weduwe of weduwnaar en 1/3^{e} van de boerderijen werd verkocht)
- Geringe groep overblijvende wel succesvolle eigenerfden worden vaak eerder grootgrondbezitters (Cleveringa’s te Leens, Bennema’s te Noordhorn e.a.) en redgers

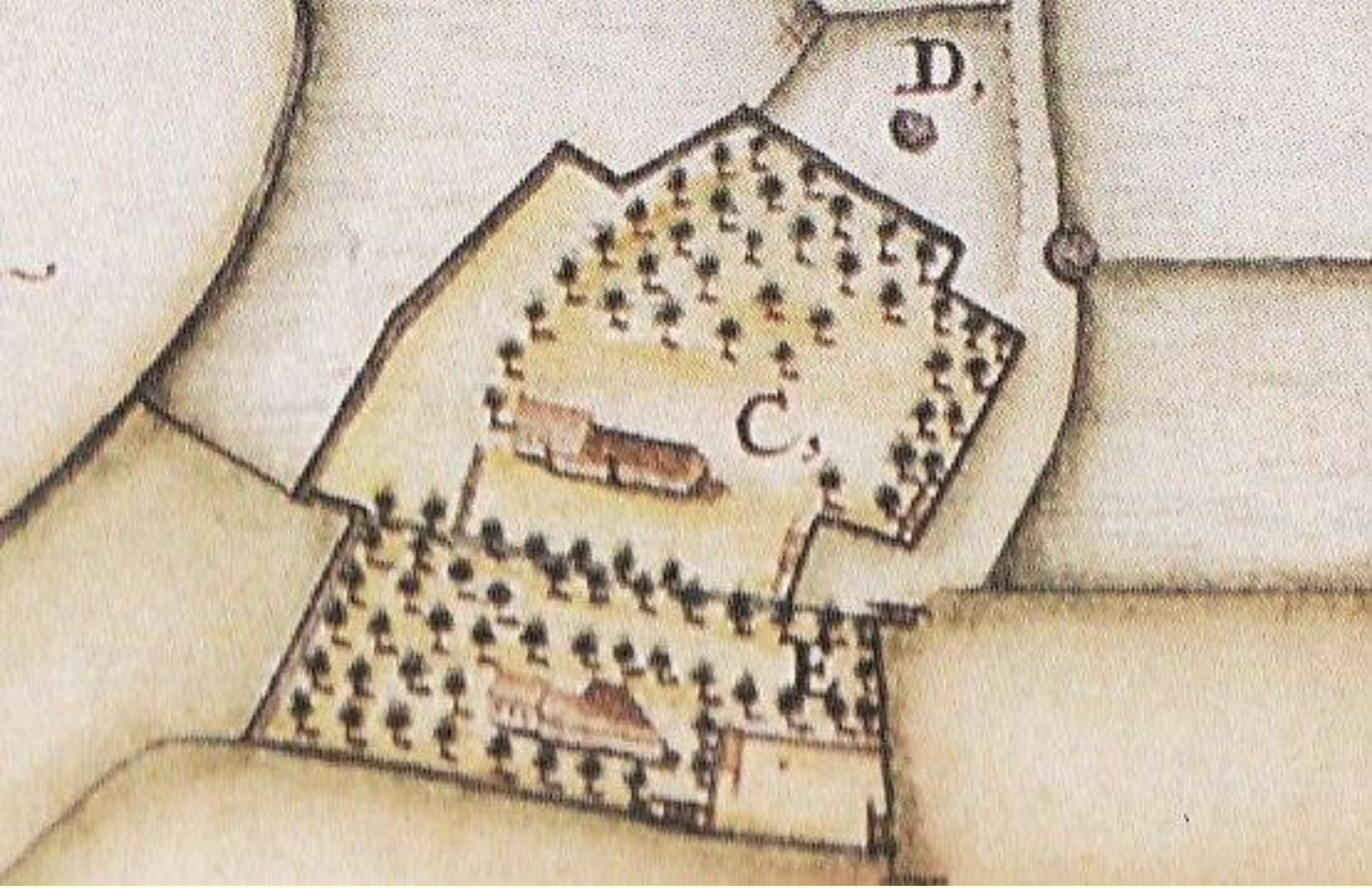

Twee provincieboerderijen te Zuidwolde,ca 1730

Enige voorbeelden

- Hillebrant Jansen, eigenerfde op Olt-Frama te Leens (grafzerk ca 1635). Meier aldaar sedert ca 1595, echter hij had slechts 34 van de 114 juk gekocht ca 1622, welke door zijn weduwe en 6 kinderen weer wordt verkocht in 1642.

- Garbrant Halsema, boer te Loppersum sedert ca. 1600, koopt in ieder geval in 1628 6 gras, in 1649 huis en 11 ½ gras, en blijkbaar nog veel meer land. In 1662 verdelen zijn kinderen een heerd met 54 gras in 7 parten. In 1721 is kleinzoon Garbrant Halsema meier van 59 gras eigendom van:
  - Egbert Klaasen de Wilde, houtkoper, weduwnaar van Ettien Abels Halsema, d.v. Abel Halsema, z.v. Lue Halsema, z.v. Garbrant Halsema: achterkleindochter dus
  - Predikant Mettinck, gehuwd met Grietje Egberts de Wilde
  - Eelko Risemius, gehuwd met Riemke Egberts de Wilde
  - Brouwer ter Veer (geen verwant?)
  - Heer Nannes, mogelijk een achterachterkleinzoon van Garbrant Halsema
  - De Heer Munnick (geen verwant?)

Schijneigenerfden

- Kopen 30 juk in de eigendom van een boerderij (soms niet eens de eigen heerd) van de jonker.
- Lenen net zoveel geld als de waarde van de boerderij met bedinging van recht van terugkoop voor de jonker
- Doel is landdagcomparant te worden ter ondersteuning van de jonker.
- Kenmerk: aankoop land is juist voor de 20 februari (aanmeldingsdatum: eigenerfden), huis vaak al veel langer in bezit

Schijneigenerfden 1690-1700 in de oostelijke Marne

- Geutien Geerts te Warfhuizen 1692: 30 in 44 juk (meier van H.R. Entens op Lulema)
- Reinder Louwes te Warfhuizen op den Hoorn 1696-1717: 30 in 43 juk (meier van H.R. Entens)
- Frerik Sierts te Leens Op Houw 1692-1701: 33 juk (?)
- Jacob Mennes te Leens 1692: 30 juk (?)
- Remge Alberts te Leens 1696-1699: 30 juk (?)
- Rijke Boikema te Leens 1696-1709: 34 in 40 juk (meier van Lambert T. van Starkenborg te Wetsinge)
- Derk Hansen te Leens 1696: 30 in 49 juk (schijnkoper van Lambert T. van Starkenborg te Wetsinge)
- Klaas Thomas te Leens 1696-1713 (koopman te Wehe, schijnkoper van Coppen Tjarda van Starkenborg). NB opvolger zoon Thomas Klaasen 1715-1743, laat heerd na aan Tjarda van Starkenborg
- Sasse Sassens te Zuurdijk 1692-1695: 30 juk in 60 juk (meier van Klaas Jans Knol erven)

1777
Gecommit-
teerden der
Ommelanden

Verdeling landeigendom in 1755

De dode hand (42%):

- Provincie en Ommelanden 22%
- Stad en stedelijke instellingen 4%
- Plattelandsinstellingen 16%

Particulieren (58%):

- Stedelingen 18%
- Landjonkers 12%
- Overige plattelanders 25%
- Elders wonenden 3%

- **Eigenaren-gebruikers (‘eigenerfden’)** 11%

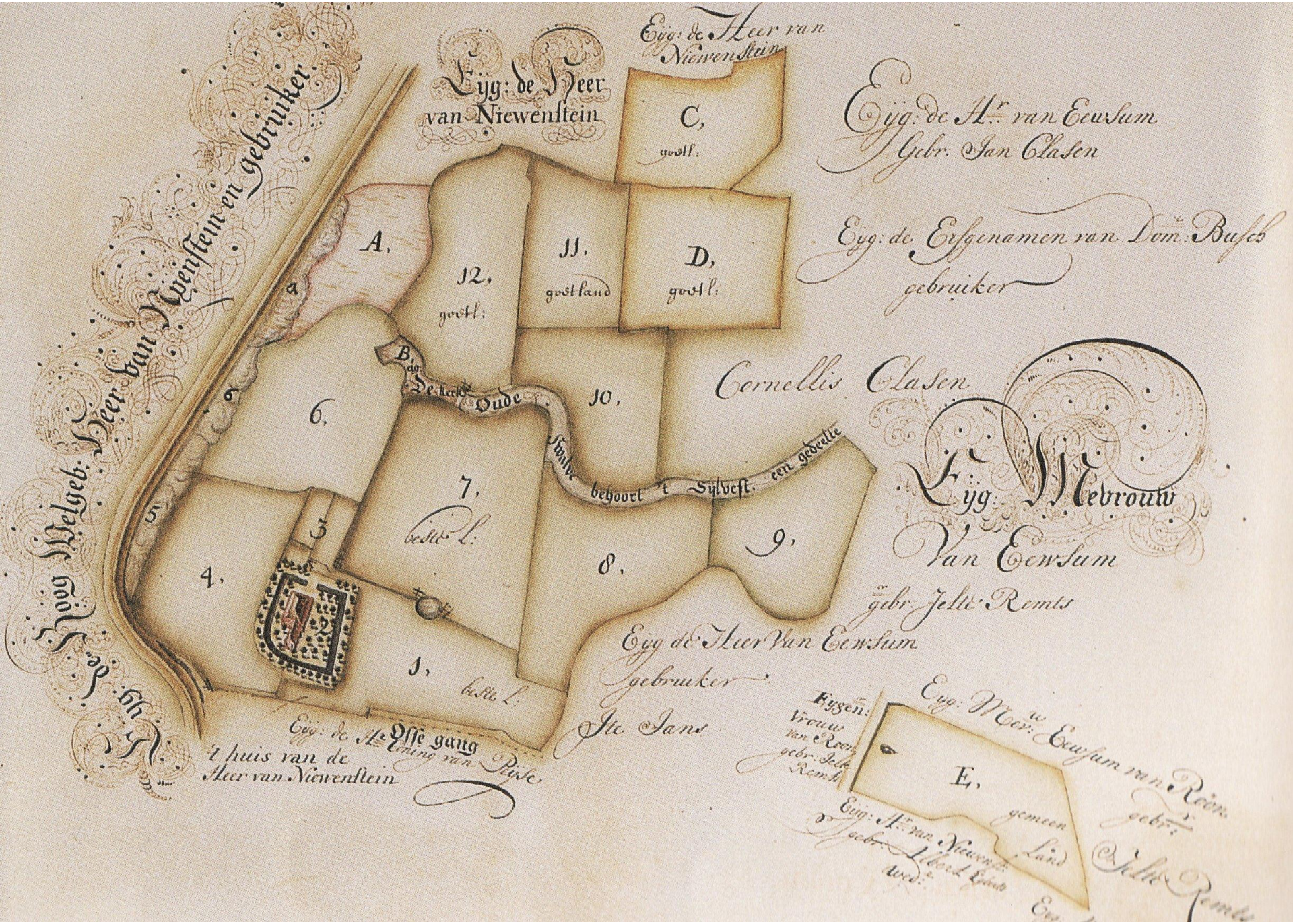

Eÿg: de Heer van Niewenstein

Eÿg: de Heer van Niewenstein

Eÿg: de Hr. van Eewsum
Gebr: Jan Clasen

Eÿg: de Erfgenamen van Dom: Busch
gebruiker

Cornellis Clasen

Eÿg: Mevrouw
Van Eewsum
gebr: Jelte Remts

Eÿg: de Heer van Eewsum
gebruiker
Jte Jans

Eÿg: de Hoog Welgeb: Heer van Apenstein en gebruiker

Eÿg: de Hr. Oosse gang
't huis van de
Heer van Niewenstein

Eÿg: de Hr. Coning van Peÿse

Eÿg: Mevrouw Eewsum van Roon
gebr: Jelte Remts

Eÿgen: Vrouw van Roon gebr: Jelte Remts

Eÿg: Hr. van Niewenst: gebr: Albert Eglants wed:

A, 12, goetl: 11, goetland D, goetl: C, goetl: B, eig: De kerk Oude Swalve behoort 't Sylvest. een gedeelte 10, 6, 7, beste L: 8, 9, 4, 3, 5, 2, 1, beste L: E, gemeen Land

Enige zeer grote eigenerfden uit 1755 (zijlschotplichtige grazen en jukken):

- Jan Cornelis, Uithuizen (137 ½ gras)
- Jan Wiegers weduwe, Visvliet (132 pondematen)
- Tamme Sebes, Holwierde (121 gras)
- Cornelis Brontsema, Lellens (92 gras)
- Eisse Wiersema, Eenrum (88 ¾ gras)
- Raadsheer Wichers (87 gras te Noorddijk)
- Klaas Hommes weduwe, Middelstum e.o. (80 gras)
- Albertus Blink, Uithuizen (78 gras)
- Derk Klaasen, Enselens (76 gras)
- Jonker van Goltstein, Bedum (75 ½ gras)

De grootste eigenerfden in Leens, Wehe, Warfhuizen, Zuurdijk en Kloosterburen rond 1755 (zijlschot)

- **Wibbe Veenhuizen**, rentenier-boer te Leens in dorp (31 ½ juk in kleine stukken)
- **Ludolf Tjarda van Starkenborgh**, jonker te Wehe op Borgweer (30 ½ juk)
- **Luitje Tjaarts weduwe**, boer te Zuurdijk op ‘Karpo’ (feitelijk 28 ½ juk in kleine stukken)
- **George Maurits van Asbeck**, jonker te Warfhuizen op Lulema (20 juk: feitelijk 31 juk)
- **Fredericus Cleveringa**, redger te Leens in dorp (19 juk in kleine stukken)
- **Ipe Munting**, boer te Kloosterburen op Bokum (18 juk, feitelijk 40 juk)
- **Jacob Rientjes** (16 juk slecht land te Warfhuizen: de Jammer)
- **Hans Hindriks**, molenaar te Wehe (13 ½ juk in kleine stukken)

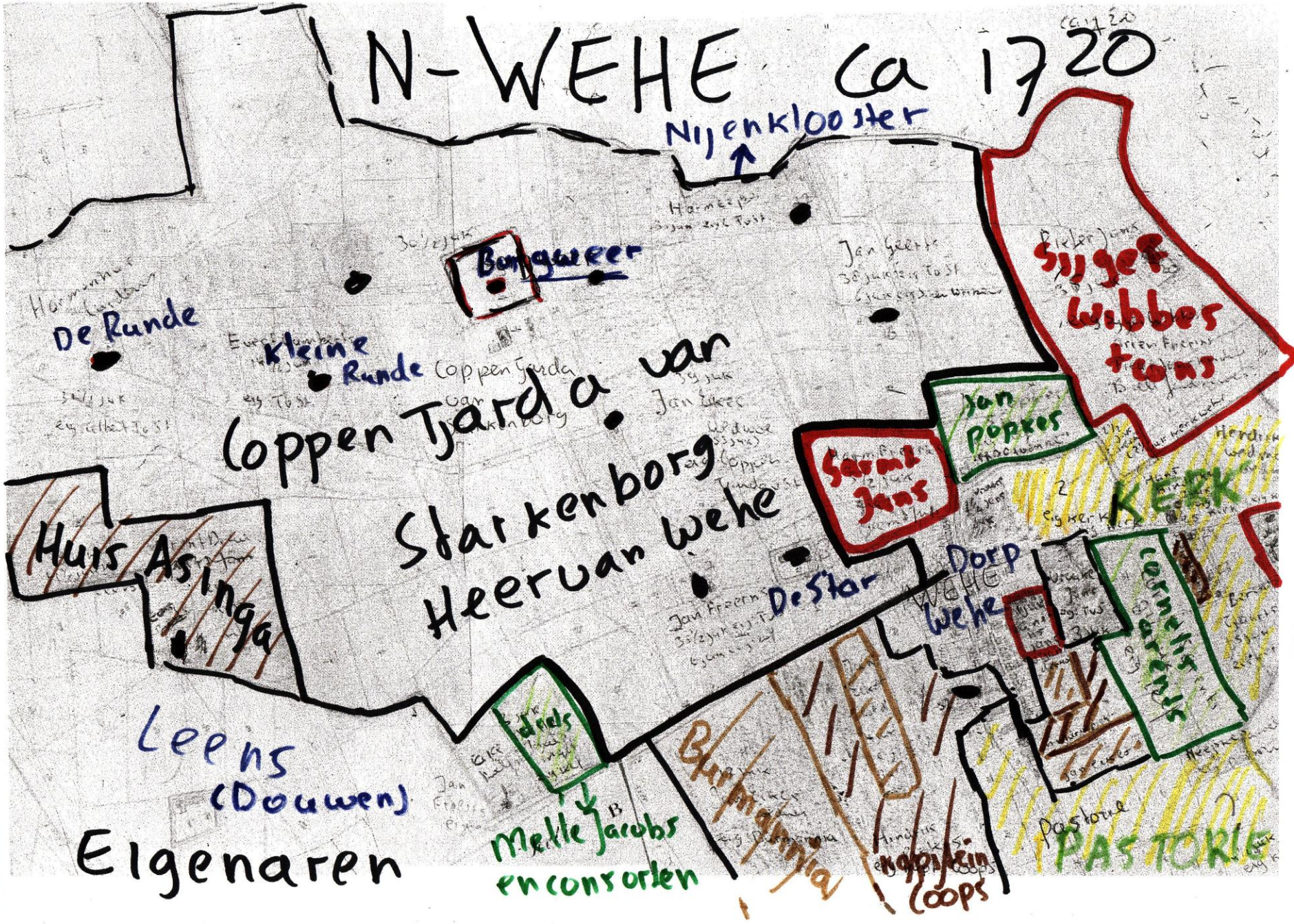
N-WEHE ca 1720
Nijenklooster
Burgweer
De Runde
Kleine Runde
Coppen Tjarda van Starkenborg
Heer van Wehe
Huis Asinga
Leens (Douwen)
Eigenaren
Sijgef Wibbes + cons
Jan Popkes
Garmt Jans
KERK
Dorp Wehe
De Star
Cornelis Garends
Burmannia
Mette Jacobs en consorten
Coops
PASTORIE

De tweede helft van de achttiende eeuw

- Groeiende welvaart als gevolg van stijgende prijzen, vooral na 1770/1780
- Het wordt erg moeilijk om meiers van de beklemde grond te krijgen. Vaste en altoosdurende beklemcontracten vooral in periode 1770-1800 bezegelen deze ontwikkeling. De huren mogen niet langer veranderd worden
- Niet eigendom maar beklemming wordt het meeste waard
- De belangstelling voor het eigendom verdwijnt, eigendommen zijn vooral beleggingen
- In 1795 verliest landeigendom ook zijn politieke betekenis

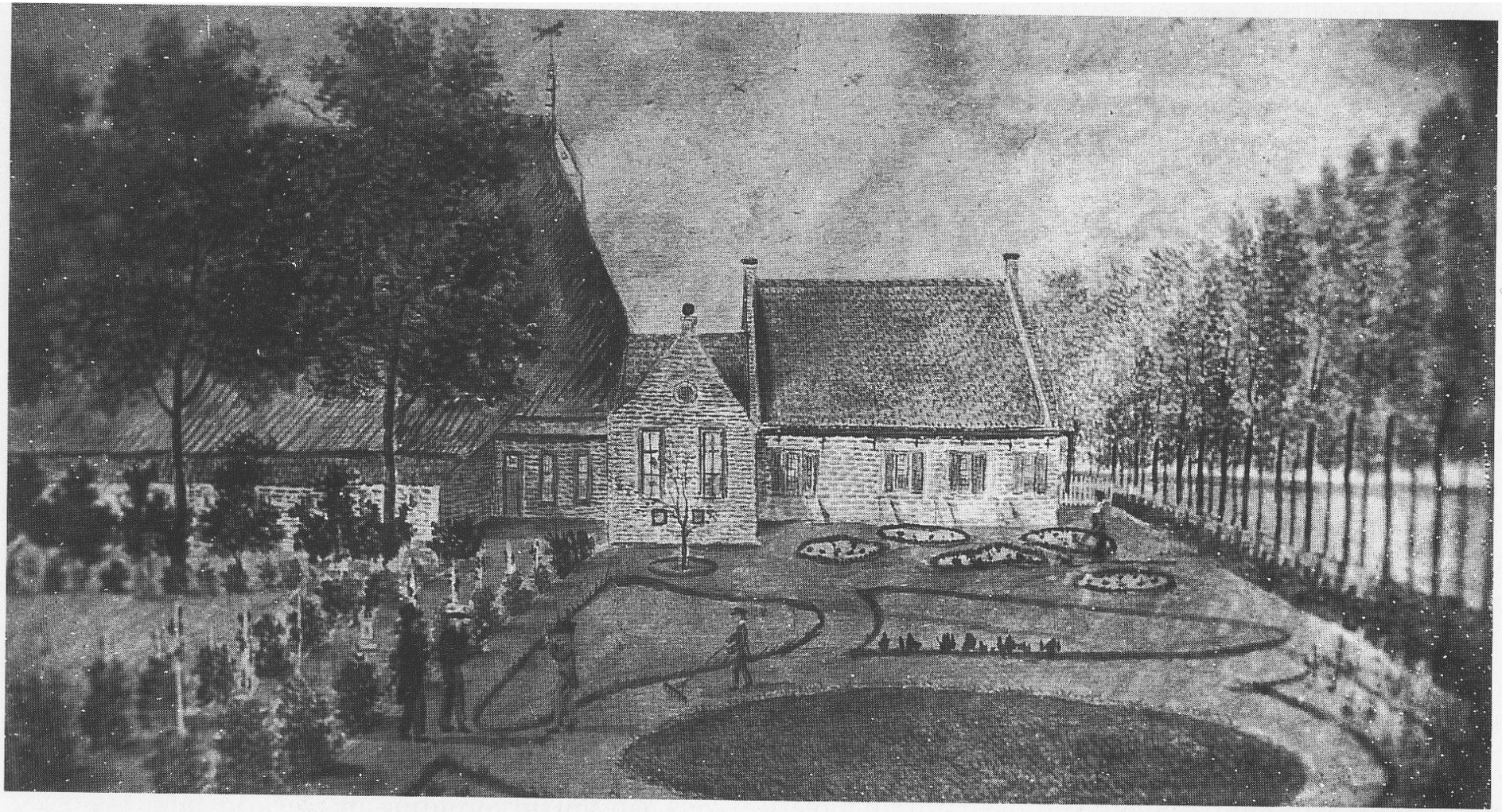

[25] Tuin van de boerderij Oud Bokum onder Kloosterburen
Tekening door onbekende kunstenaar, ongedateerd
Huidige verblijfplaats onbekend

Midhuizen. uit het Noord-Oosten te Zien.

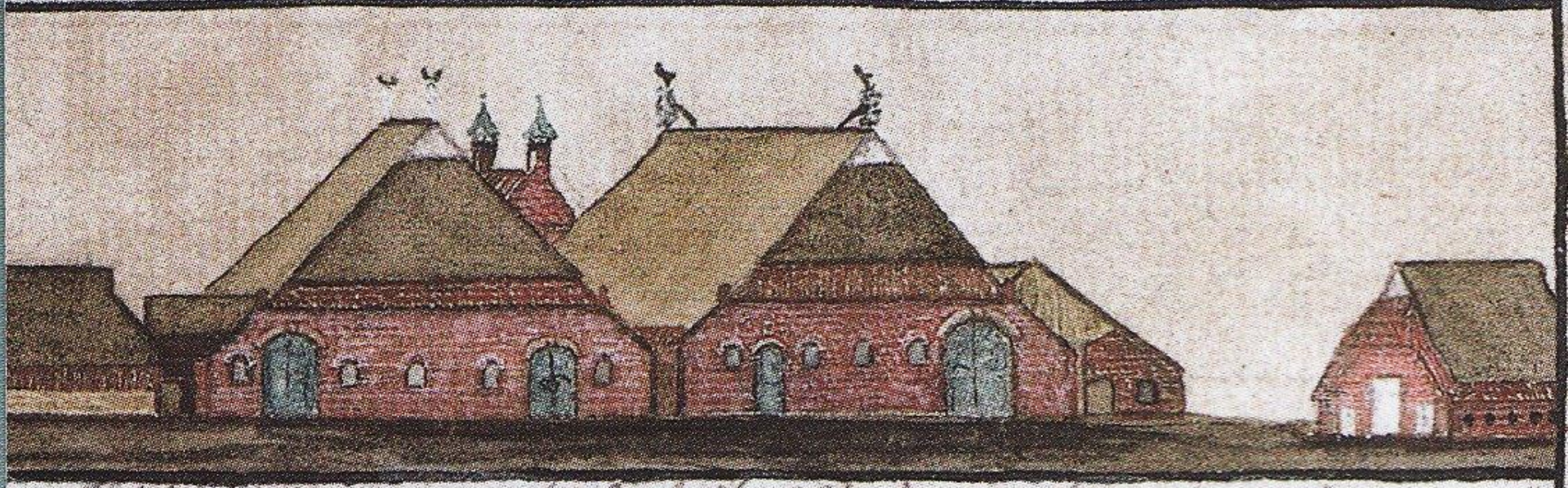

Midhuizen. uit het Zuid-Westen te Zien.

Conclusie: over eigenerfden kan moeilijk in algemene bewoordingen gesproken worden

- De ‘model’ eigenerfde met een geheel eigen grotere boerderij, al generaties lang, zonder veel bijhuren, en zich echt concentrerend op het boerenwerk was in de 17e en 18e eeuw zeer uitzonderlijk
- Eigenerfde boeren waren geen machtsfactor op zich (buiten de landdag), want de overgrote meerderheid van boeren was meier en minder rijk
- Veel eigenerfde boeren op de landdag waren vanaf eind 17e eeuw schijneigenerfden of hadden de steun van een jonker
- Veel eigenerfden met meer dan 30 juk land in eigendom kwamen niet ter landdag, want ze waren Mennoniet, Rooms, of vrouw
- Veel eigenerfden waren helemaal geen boeren, maar redgers en anderen die de eigendom van 30 juk hadden gekocht
- Erfdelingen waren een voortdurende bedreiging van eigenerfd grondgebruik
- Eigenerfd grondgebruik konden de boeren zich na ca. 1680 (slechte conjunctuur, watervloeden van 1686 en 1717, pest) nauwelijks meer veroorloven, en eigenerfd grondgebruik was na 1780 door het vaste beklemrecht economisch niet meer interessant